

ВАРШАВСКИ ХРОНОГРАФ С ПРЕВОД НА СТАРОБЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВНИК ГРИГОРИЙ ПРЕЗВИТЕР

ЕЛЕНА ТОМОВА

Настоящото съобщение има характера на предварително регистриране на започнатото археографско и литературоведско проучване на новооткрит кирилски ръкопис, съхраняван в един от най-богатите архивни фондове на Полската народна република. Става дума за непознат досега в медиевистиката изключително ценен препис на хронограф, съдържащ т. нар. в славистиката „приписка“ на Презвитер Григорий — старобългарски книжовник от обкръжението на цар Симеон (893—927), представител на Преславското книжовно средище¹. Хронографът има сигнатура BOZ sim. 83 от сбирката на Библиотеката на Ординацията на Замојски, намираща се в Народната библиотека във Варшава.

Кратко описание на ръкописа е представено от съветския учен Я. Н. Шапов в описа, посветен на славянските кирилски ръкописни книги в хранилищата на полската страна². Вероятно поради наличието на палеини текстове в паметника археографът го определя като Тълковна палея от края на XV — началото на XVI в., а датировката е установена в зависимост от водните знаци: бича глава с кръст и змия (Брике, № 15736, от 1498 г.), твара с кръст (Брике, № 4901—4902 от 1513—1520 г.), три хълма с кръст (Брике, № 11808, 11811 от 1490—1501 г.). Ръкописът съдържа 810 листа, 32,5 × 20,5 см; текстът е в две колони по 30 реда, пагинацията е извършена от съвременен археограф; без начало и край; кожена подвързия с орнаменти; полууставно със средна големина писмо, западноруска редакция; инициални букви и киноарии заглавия. На с. 810 четем приписка от дарителя на ръкописа: „Гн ꙗко ꙗмажи баж (а) на (г) и скезъна (г) ѡлсаѣа.“ Тя принадлежи на Йеромонах Алексей (XVI в.), който „вечно и непорушно“ предал хронографа в съборната църква „Света София“ в град Полоцк³. „Приписката“ на Григорий Презвитер е на с. 666 — след Книга Рут и пред разказа за Троянската война. Я. Н. Шапов предполага, че съобщението за старобългарския книжовник е преписано от протографа на ръкописа⁴.

При изучаването на състава и съдържанието на ръкописа (по време на научните ми командировки в Полша през 1981 и 1985 г.) стигнах до извода, че BOZ sim. 83 е третият открит засега хронограф, сходен с известните вече в литературната история сборници: Архивен хронограф от втората половина на XV в. (съхранява се в Централния държавен архив за древни актове — ЦГАДА, в Москва, ф. 181, № 3, 279/685)⁵ и Вилненски хронограф от XVII в. (запазен в Библиотеката на Литовската АН във Вилнюс, № 19/109)⁶ Във връзка с обстоятелството, че посочените ръкописи са названи според мястото на тяхното съхраняване

¹ Л. Грашева. Григорий Презвитер. — В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. С., 1985, с. 543—545 (с подробна библиография).

² Я. Н. Шапов. Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной республики. 1. Рукописи собраний Варшавы и Кракова № 1—93. М., 1976, с. 29—30.

³ А. И. Рогов. Кириллические рукописи в книгохранилищах Польши. — Studia Źródloznawcze, 14, 1969, с. 154.

⁴ Я. Н. Шапов. Цит. съч., с. 29.

⁵ М. А. Оболенский. Летописец Переяславля Суздальского, составленный в начале XIII в. между 1214 и 1219 г. — Временник Императорского московского общества истории и древностей российских, 9, 1851, с. X—XXXIV.

⁶ Ф. Добрянский. Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковнославянских и русских. Вильно, 1882, с. 246—255.

не, съвсем обосновано е изучаваният паметник да бъде наименован „Варшавски хронограф“. В медиевистиката се е наложило мнението, че този тип литературни сборници са създадени на основата на протограф, датиран към 1262 г. и известен като Юдейски хронограф.

Варшавският хронограф още веднъж потвърждава факта, че съобщението за Григорий Презвитер не трябва да се нарича „приписка“. Този особеност сочи Св. Николова⁷, а в опис на Виленския препис Ф. Добрянски обръща специално внимание на красиво позлатената и изкусно нарисувана заставка, под която е заглавието на следващата глава в ръкописа⁸ (т. е. текстът на „приписката“). В нашия препис липсва заставка, но съобщението на старобългарския книжовник и преводач е най-голямото от петте запазени в паметника киноварни заглавия. Тук поместваме неговото съдържание:

КНИГЪ ЗАВЕТА БЖІА
КСТЪХ . СКАЗАНИЕ ОБРАЗЫ
НОВАГО ЗАВЕТА . ИСТИННО
СВЪШВ . ПРЕЛОЖЕНА Ѡ
ГРЪСКОГО ІАЗЫКА В' СЛАВЕНЬ
СКЫН . ПРИ КНИИ БЛЪГА
РЕТЪ СМЪНОЕ СІНЪ БОРН
ШН . ГРИГОРІЕ ПРЕЗЕНТЕ
РО МНІХЪ . КЪ ЦРКВЕНІ
БЛЪГАРСКЪ ЦРКВН ПОВЪ
ДАНІЕ ТОГО КНИГАВЕЦА
КНИА СМНЪ . СТИНЪ
РЕЦІИ БОГОВЕЦА .

Книгите на божия Стар
завѣт, разкриващи образите
на Новия завет, които са
истинни, преведени от
гръцки език на славянски
при българския княз
Симеон, син на Борис,
от презвитер и монах
Григорий, църковник на
всички български църкви по
заповед на същия кинголюбец
княз Симеон, по-добре да се
накаче боголюбец*.

Както вече бе отбелязано, Варшавският хронограф се е запазил до наши дни с непълния си състав — липсват началото и голяма част от текстовете след 66-ото слово в ръкописа при Втора Книга Царства. Поради факта, че предстои подробен статистичен опис на ръкописа (върху който работя в момента), тук привеждам накратко съдържанието му, като отбелязвам само основните глави⁹.

л. 3. Текстът започва с фразата: „Чю(д)носѣ н днѣносѣ дѣлѣ. ѡ раздѣчѣннѣ едѣдѣ, сло(в)о второе. днѣ вторын.“ Това е началото на Шестодневца на Йоан Екзарх, отразяващо разказа за втория ден от сътворението на света. Точното определяне на състава на хронографа е затруднено не само от липсващите части на ръкописната книга, но и от факта, че не се е съхранило отглавчението ѝ. Но тъй като то е запазено в Архивния хронограф, можем да допуснем, че и в разглеждания от нас паметник са били включени педостигналите до наше време (възможно е все още да бъдат открити) глави: Апокалипсисе, Сборник и Пчела.

л. 16 — л. 210. Изложение външного Ѡ(т) Литнихна еалка(г) града, снѣна малла. ѡ летѣ(х) мѣрѣ. Тук са представени Книга 1, 2, 3 и 4 от Хрониката на антиохийския клирик Йоан Малала (ок.491—578), отразяващи най-древната история (главно чрез гръцките митове за борбата на боговете с гигантите, за Зевс и Кронос, Кадмос, Персей и други), както и моменти от библейската история; застъпена е също и Книга Битие.

л. 210 — л. 291. Слово н(ж). Ѡ. в. тѣ(х) патрнархъ ба(с)внѣ Іаковѣ снѣ(м) свон(м). Следват Заветите на 12-те патриарси в пространната редакция от състава на Пълната хронографска Палая.

⁷ Св. Николова, Някои текстологически проблеми в папегиричното творчество на Климент Охридски (По материали от „Похвално слово за пророк Илия“). — В: Кирило-Методиевски студии. Т. 1. С., 1984, с. 116.

⁸ Ф. Добрянски. Цит. съм, с. 252.

* Преводът е на Л. Грашева, публикуван в Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. С., 1985, с. 543.

⁹ О. В. Творогов. Хроника Иоанна Малалы. — В: Словарь книжников и книжности Древней Руси. XI — первая половина XIV в. Л., 1987, с. 471—474 (с библиография).

л. 291 — л. 370. Нсхѡ(Δ) снѣз Ѡсѣз нзѣ ѡгупта. ркз. Включва текст от библейската Книга Изход.

л. 370 — л. 416. Книгы лѣвѣтъскѣи трѣтъин. слоѡ, мѡ. Съдържа непълен текст от библейската Книга Левит (гл. I—XXVII с пропуски от гл. XIV, XV, XVI и други). Тук ще отбележим една подробност: това заглавие, както е и в Архивния хронограф, е първото от всички предлуши, написано с едро киноварно писмо.

л. 416 — л. 494. Числа снѣз Ѡна(с)ѣз. сло(к)ѡ. мѡ. Обхваща извадки от библейската Книга Числа (гл. I—XXXVI); наименованието на главата е вторият едър киновар в ръкописа (същото е и в Архивния).

л. 494 — л. 562. Къонецъ чѣсла(м) снѣз Ѡнаѣз, и книгы пѣтыа втораго закона. сло(к)ѡ. мѡ. **Всѣмѣрѣи мѡнсѡвѣ. рмѡ.** Съдържанието на главата включва текстове от старозаветната библейска Книга Второзаконие (гл. I—XXXIV). И в двата посочени по-горе хронографа заглавието е предадено с по-големи киноварни букви.

л. 563 — л. 612. Книгы Ѡсѣжа снѡ Наѣина. сло(к)ѡ. ам. Това са извадки от старозаветната библейска книга Исус Навин (гл. I—XXIV).

л. 612 — л. 662. Книгы Свѡдѣн Ѡнаѣз. слоѡ, мѡ. Разделът представя библейския старозаветен текст на Книга Съдии (гл. I—XXI).

л. 662 — л. 666. рми. Ѡ Нѡсѣ и Рѡвѣи, и ѡнѡнѣи, сло(к)ѡ. нѡ. Главата съдържа част от текста на старозаветната библейска Книга Рут (гл. I, IV).

л. 666 — л. 810. Книгы закѣта бѣѡа. . . Заглавието, съдържащо съобщението за Григорий Презвитер, е петото поред киноварно, едро изписано писмо. До края на ръкописа такъв тип киноварни оглавления не се срещат. По кодикологични белези предисловието на старобългарския книжовник предполага, че следващите в текста преводи са дело на неговото перо. Тази теза обаче ще бъде доказана само след задълбочено историко-литературно изследване на трите хронографа, както и на източниците на всички преводи в тях.

Между заглавието на Презвитер Григорий и Първа Книга Царства е поместена книга от Хрониката на Малала — Троянската повест (л. 666 — л. 704). Непосредствено след нея срещаме откъси от Първа Книга Царства (гл. I—XXXI) на л. 709 — л. 722, и на Втора Книга Царства (гл. I—XXI) на л. 772/9—810.

На това място ръкописът прекъсва с фразата: „... тѡ събѣрѣтъ къ Ѡнаѣз 8же къ гл(Δ)8.“ Това е част от последното слово във Варшавския хронограф — „како Нзѡде Авѣсѡвѣи ѡ оцѡ своѣго къ Хѣвѣнѣ. слоѡ. ѡѣ. На същия лист в горното поле се намира приписката на Йеромонах Алексей.

Варшавският хронограф заема важно място в органичната система на огромните литературни сводове, каквито са хронографите. Неговата ценност се повишава още и от обстоятелството, че той е един от малкото известни на науката ръкописи с известия за преводаческата дейност на Григорий Презвитер. Въвеждането му в научно обръщение ще спомогне за решаването на редица спorni проблеми около неговата литературна история, а в същото време ще постави пред медиевистите нови бъдещи задачи.

BOZ sim. 83 от Варшавската народна библиотека става обект на научни дирения от страна на билеисти, историци, литературоведи, езиковеди и други специалисти. Прочуването на ръкописа задължително изисква комплексен и сравнително-исторически подход. Сред обемната и многообразна проблематика ще трябва да получат своето обосноваване и аргументирано обяснение следните моменти: Първо, какво е отношението между Варшавския, Архивния и Виленския хронографи; хронология, състав, влияние (пряко или косвено) между тях, има ли пълно покритие на текстовете или преводите са от различни автори, проявили ли са преписвателна творчеството и до каква степен. Относно състава на Виленския и Архивния хронограф съветският историк О. В. Творогов посочва: „Като съвпада в общи линии с Архивния, Виленският хронограф запълва редица пропуски в последния и в същото време е лишен от включените в текста на Архивния хронограф късни добавки.“¹⁰ При най-обща съпоставка между трите памет-

¹⁰ О. В. Творогов. Хронограф Виленский. — В: Словарь книжников и книжности Древней Руси. I. XI — первая половина XIV в. Л., 1987, с. 476.

ника става ясно, че по-голяма близост съществува между Архивния и Варшавския хронограф (поне по отношение на техния състав).

Във връзка с известието за Презвитер Григорий в този вид хронографи и по-специално за Архивния Св. Николова обръща вниманието на следното: „Този ръкопис, предизвикал в науката много противоречиви тълкувания поради споменаването на името на Презвитер Григорий в него, се нуждае от цялостно палеографско и текстологическо проучване, за да бъдат решени двата основни проблема, които възникват:

1. За кой текст става дума в съобщението, поместено на л. 199а (Книгы зветта свѣта кѣтха(г)...?; Дали наистина този текст е превод от гръцки език?¹¹ По-нататък въз основа на редица кодикологични и други белези авторката изразява свое становище по повдигнатите въпроси. Като подчертава, че все още не е ясно дали анализираният заглавие се отнася и за книгите Царства, Св. Николова развива тезата си по следния начин: „Независимо от това, дали ще приемем, че текстът на книгите Царства е свързан с дейността на Григорий, или ще отхвърлим тази възможност, безспорно е, че в Архивния хронограф е поместен преводът, който някои изследователи отнасят към славянския първоучител Методий. В същото време необходимо е да се изтъкне, че докато текстовете на трите споменати пълни среднобългарски преписа на книгите Царства от XIV, XV и XVI в. (ГПБ, Г. I. 461 от края на XIV в., ГБЛ, ф. 178 — Музейное собрание, № 3750 от XV в., и ГБЛ, ф. 256—Н. П. Румянцев, № 29 от 1537 г., б. м., Е. Т.), се покриват почти напълно помежду си, в текста на Архивния хронограф се наблюдават доста различия спрямо тези преписи (фонетични, морфологични, синтактични, добавки, пропуски) — различия, които навеждат на мисълта за известно редактиране на текста. Разбира се, само пълното проучване на текста на книгите Царства в Архивния хронограф ще даде възможност да се установи категорично може ли да се говори в случая за нова редакция на книгите Царства и ако може — кога и къде е осъществена тя. Но и сега има основания да се предположи, че някои промени са настъпили много рано, вероятно в Преслав в края на IX — началото на X в.“¹²

С оглед на Книгите Царства в Архивния хронограф Св. Николова отбелязва, че съвсем съзнателно на места в него е пропускан текст, поместван в Паримейника, като изрично са дадени указания в самия ръкопис. Следователно, заключава изследователката, ако Презвитер Григорий има отношение към книгите Царства, той може да бъде разглеждан само като съставител и редактор на текста, включен в Архивния хронограф, а не като преводач¹³.

Важно е също така да се отбележи, че някои от особеностите, характерни за Архивния и Виленския хронограф, не могат да се отнесат в еднаква степен към свойствените черти и белези на Варшавския (например общото оформление на текстовете, липсата на съзнателно оставени празни места и листове, някои пропуски, езикови различия и т. н.). Предстои дългосрочна археографска и текстологическа обработка на трите важни славянски ръкописа. Назряла е и необходимостта от тяхното научно издаване, осъществено от международен колектив от специалисти, за да бъде разкрита в пълнота обективната картина на резултатите от проучванията на хронографите, съхранили книжовното дело на старобългарския творец Григорий Презвитер.

ФОЛКЛОРНИЯТ РИТЪМ В ПОЕЗИЯТА ЗА ДЕЦА СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО В 1878 ГОДИНА

ТОМИСЛАВ ДЯКОВ

Създавайки художествената литература с течение на вековете, човечеството винаги се връща към старите текстове, за да ги преосмисли и по нов начин, но пак чрез тях да отрази философията на битието. На тази основа словесният образ в голяма част от произведенията става сложна и динамична система, чиито пластове съдържат диалектичното единство на митологични библейски и фолклорни елементи. Много литературни творби осъществяват традицията чрез отделни мотиви или чрез „стилизация“ на чуждата реч (по термина на М. Бахтин). В друга част авторите достигат още по-дълбоки структури на древните текстове, реализирайки връзката на равнището на жизнения и оттам — философски ритъм на битието. Пости-

¹¹ Св. Николова. Цит. съч., с. 115.

¹² Св. Николова. Цит. съч., с. 117.

¹³ Пак там.